

Nyugat-magyarországi Egyetem
Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok
Doktori Iskola

VÁLLALKOZÁSOK ADÓZÁSÁNAK ÉS VERSENYKÉPESSÉGÉNEK
ÖSSZEFÜGGÉSEI AZ EURÓPAI UNIÓBAN A TÁRSASÁGI ADÓ
TÜKRÉBEN

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Készítette:

Hajdu Emese Erzsébet

Témavezető:

Dr. Vágyi Ferenc Róbert PhD

Sopron
2012

Doktori Iskola: Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok

Vezetője: Prof. Dr. Székely Csaba DSc

Program: Vállalkozás gazdaságtan és menedzsment alprogram

Témavezető: Dr. Vágyi Ferenc Róbert PhD

.....
Témavezető támogató aláírása

1. Kitzött célok, hipotézisek

A disszertáció megírásának célja, hogy az Európai Unió tagállamainak sajátos adórendszereit ismertette, azon belül is a közvetett adókra, pontosabban a társasági adóztatásra fókuszálva meghatározza a versenyképesség és az adózás kapcsolatát, azok összefüggéseit. Vizsgálja az adóztatás által okozott gazdasági torzításokat, lehetséges fejlődési utakat, amely révén az egységes piac vállalkozásainak versenyfeltételei erősödni tudnak.

További célkitűzések:

- az EU 27 tagállamára vonatkozó társasági adórendszerek megismerése, sajátosságainak feltárása, az alkalmazható jó gyakorlatok megfogalmazása;
- az adóráták és az adóalapok trendjeinek megfigyelése és a jövőre vonatkozó következtetések levonása;
- a folyamatban lévő reformok számbavétele és a megtermelt jövedelmekre való hatásainak megértése;
- a társasági adóterhelés okozta gazdasági torzítások feltárása, azoknak a vállalkozás működésére, versenyképességére gyakorolt hatásainak kimutatása;
- az adóterhelés mérés sokszínű módszertanának feltérképezése, a legalkalmasabb módszer kiválasztása, segítségével elemzések végzése;
- az adóharmonizáció és a verseny összefüggéseinek értelmezése, a vállalati versenyképességnek legjobban megfelelő adóztatás jellemzőinek meghatározása.

A célkitűzések megvalósítása érdekében a szerző az alábbi feladatokat végzi el:

- Elemzi és értékeli az Európai Unió tagállamainak adózási folyamatait különös tekintettel a társaságok jövedelemadóztatását, prognosztizálja a közeli jövőben várható változásokat, trendeket;
- Számba veszi és összehasonlítja az egyes tagországok jövedelemadózási jellemzőit, kitérve a kis- és közepes vállalkozásokra. Kiemeli a Magyarország számára mintaként szolgáló elemeket;
- Vizsgálja, hogy miért van szükség társasági adóra és annak hatására milyen torzulások következnek be a gazdaságban;
- Rendszerezi azokat a jellemző mutatószámokat és rátákat, melyekkel a vállalkozások országonként eltérő társasági jövedelemadó terhei összevethetőek, a tőkebefektetésre és a jövedelemtermelésre gyakorolt hatásai kimutathatóak;

- Vizsgálja a társasági adóharmonizáció elmaradásának okait, eddigi folyamatait, a harmonizációs javaslatokat. A tapasztalatok alapján megkísérli a versenysemlegességnek legjobban megfelelő európai adóztatási modell felépítését.

A dolgozat a vállalati jövedelemadóztatás és versenyképesség elméleti és gyakorlati kérdéseinek elemeit vizsgálja az Európai Unióban. Az értekezés szerzője az elmúlt tíz évben folyamatosan fejlesztette adózási ismereteit elméletben és gyakorlatban. Elvégezte az adótanácsadó és adószakértő képzéseket, majd az Adószakértők Országos Egyesületének tagja lett. Nemzetközi vállalatoknál pénzügyi területen eltöltött évei során a gyakorlat oldaláról is gyűjtött tapasztalatokat a társasági adóztatás rejtjelmeiről.

A szerző a disszertációban olvasható megállapításait és következtetéseit a hazai és a nemzetközi szakirodalomra, a saját és mások által végzett kutatásokra, statisztikai jelentésekre, és tanulmányaira építi.

A dolgozat megírásának kezdetén a következő hipotéziseket fogalmazta meg:

H1: Az Európai Unió tagállamaiban a közteherviselési rendszer csapdába került. Egyrészt az adóverseny hatására elvárt, hogy mérséklődjenek az egyes országok GDP arányos adóterhelései, ugyanakkor a tagállami versenyképesség fenntartása növekvő kormányzati ráfordításokat igényelne. A kelepceből kilépni elsődlegesen az **adóztatás hatékonyságának növelésével** lehet. Továbbá segíthet az egyes **tagállamok gyakorlatainak megismerése**.

H2: A társasági adóztatás léte belföldön és nemzetközi viszonylatban **torzításokat okoz a gazdaságban**. A torzítások fő forrása a **termelési tényezők közötti jövedelem eltolódás, a profit nemzetközi áthelyezése és a külföldi tőkebefektetés**. A társasági adóalap vagy ráta változtatása a tőke és a munka közötti jövedelmek áthelyezéséhez, illetve a befektetések valamint a nyereség tagállamok közötti átcsoportosításához vezet.

H3: A társasági jövedelemadó és a versenyképesség összefüggéseinek megítéléséhez fontos a **tagországok adóterheinek összevethetősége**. A tényleges adóterhelést a törvényes adórátán kívül számos egyéb tényező (adóalap meghatározás módszere, kedvezmények köre, stb.) befolyásolja. Az egyes országok eltérő jellemzőkkel bíró adóterhelései **nehezen összevethetőek**, egységes mérőszámmal korlátozottan jellemezhetőek.

H4: A tényleges adóterhelés **függ** az egyes országok méretétől és gazdasági fejlettségétől. Az egyes országok által megtermelt **GDP és az adóterhelés** között összefüggés van.

H5: Globalizálódó gazdaságunkban, ahol egyre nagyobb számban jelennek meg a kis- és közepes vállalkozások nemzetközi szinten az **eltérő nemzeti társasági jövedelemadó rendszerek** komplikálják az adózási adminisztrációt, **torzítják a vállalkozások versenyfeltételeit**. A társasági jövedelemadó-rendszerek **mélyebb harmonizációjának** kialakításával **csökkenthető az adózási adminisztráció**.

H6: A Közösségen belüli vállalkozások **versenyképességére semlegesen ható társasági adóztatás csak a teljes harmonizáció mellett** érhető el.

H7: A teljes társasági adóharmonizáció megvalósításához **új szemléletű adó-megállapítás** szükséges, amely feltételezi az országtól és társasági formától független, azonos elvekre épülő társasági adóalap meghatározást egységes adóterhekkel.

2. Kutatás tartalma, módszere és indoklása

A szerző kutatásait négy fő területre csoportosítottan végzi:

1) Az adóztatás és különös tekintettel a társasági jövedelemadózás trendjeinek vizsgálata az Európai Unióban. Az elemzéseket elsődlegesen a szekunder információs forrásokra alapozottan folytatja le. A trendek vizsgálatán túl a szerző kitér az egyes tagországok társasági adózással összefüggő változásainak konkrét bemutatására. Feltárja az elfogadott intézkedések jellemző irányait és hatásait a GDP-re. Megfogalmazza a szabályozások közül hazánk számára átvenni érdemes legjobb gyakorlatokat.

Az adatokat az Európai Közösség statisztikai oldala, az Eurostat által évente megjelentetett adózási trendekről szóló publikációi (Taxation Trends in European Union), az OECD tanulmányai, valamint az egyes országok adózási jogszabályainak feldolgozásából meríti.

2) A társasági jövedelemadó és annak gazdaságtorzító hatásainak vizsgálata. Az értekezés sorba veszi az egyes szerzők érveit és ellenérveit, hogy miért van szükség társasági adóra. Ezt követően elemzi és értékeli az eddig közzétett legjelentősebb nemzetközi kutatási eredmények alapján az egyes torzító hatásokat, amelyek hatást gyakorolnak egy adott ország bevételeire és vállalatainak versenyképességére. Különkülön vizsgálja a belföldön okozott torzításokat (holt teher veszteség, munkaerőre áthárított torzító hatások, adminisztratív és megfelelési költségek, csökkentett társasági adóráták, adónemek közötti torzító hatások és a vállalati beruházásokra gyakorolt hatás), majd a nemzetközi torzító hatásokat veszi górcső alá (telephelyválasztás, befektetés és profitáthelyezésre kifejtett hatások). Bemutatja, hogy az egyes elméleti modellek eredményeit alkalmazva egy-egy társasági adóztatással összefüggő változtatás milyen hatással bír az egyik legfontosabb versenyképességi tényező, a külföldi tőkebefektetések alakulására.

3) A társasági jövedelemadó terhelés sokszínű mérési módszereinek taglalása és az adóterhelés alakulásának vizsgálata, különös tekintettel a kis- és közepes vállalkozásokra. Az adóztatással összefüggő tanulmányok különböző számbavételi módokat alkalmaznak az adóteher vizsgálatára. A szerző célja e módszerek összefoglaló bemutatása, előnyeinek és hátrányainak feltárása, majd egy kiválasztott

módszer alapján az adóterhelés alakulásának vizsgálata az Európai Unióban. A vizsgálathoz szükséges adatokat az Európai Unió által közzétett adóterhelés méréséről szóló tanulmányok, illetve az Európai Gazdaságkutató Központ felmérései adják. A vizsgálat egyediségét az adja, hogy hazánkban e témára vonatkozó kutatás, tanulmány még nem született.

4) Az adóharmonizáció és a közösségen belüli vállalkozások versenyképességének egymáshoz való viszonyának vizsgálata. Ehhez a szekunder információs forrásokra támaszkodva a szerző először áttekinti a társasági adóharmonizáció folyamatának eddigi alakulását, feltárja a megvalósítás útjában álló okokat, hiányosságokat. Elemzi és értékeli az eddig Bizottsági javaslatként megfogalmazott harmonizációs javaslatokat. A tapasztalatok összegzése alapján saját modell felállítására tesz kísérletet. Célja az egyenlőségi elv preferálása mellett, olyan modell felállítása, amely biztosítja, hogy minden a Közösség területén működő vállalat – akár külföldön, akár belföldön szerzett jövedelmét tekintve – ugyanakkora együttes adóterhet viseljen. Szándéka a vállalkozások számára egyenlő versenyfeltételek adószempontú megteremtése, amely csak akkor áll fenn, ha ugyanolyan gazdasági, társadalmi, politikai, munkajogi, stb. feltételekkel dolgozhatnak, mint versenytársai külföldön és belföldön. Ehhez új szemléletű megközelítés szükséges, amit a gazdasági ágazatok teljesítőképességével arányos egységes társasági adóztatási rendszer modelljében állít fel. A javasolt adóztatási rendszer a mostani rendszerekkel ellentétben az ágazatokra helyezi a hangsúlyt és figyelembe veszi azok nemzetgazdaságban betöltött jövedelemtermelő képességét az adóztatás meghatározásakor.

Az Eurostat adatbázisa alapján a modell működésére vizsgálatokat végez. Ennek során 14 ország 21 nemzetgazdasági ágra vonatkozó adatait vizsgálja öt év viszonylatában. A kapott eredményeket összeveti a jelenlegi társasági adóztatásra vonatkozó adatokkal, hogy a modell működésének életképességét igazolja.

3. Kutatási eredmények, új tudományos eredmények

A szerző **kutatómunkájának egyik fontos eredménye**, hogy átfogó szakirodalmi összefoglalást nyújt a társasági jövedelemadóztatással foglalkozó magyar, angol és német nyelvű irodalomból, beemelve a legújabb – főként idegen nyelvű – kutatások eredményeit.

További fontos eredménye, hogy a tényleges társasági adóterhelés mérésére kialakított módszertanokat átfogóan vizsgálja és a legjobbnak ítélt módszer segítségével az európai és a hazai adóterhelést egyedülállóan tanulmányozza és fogalmaz meg következtetéseket.

Kiemelendő új eredménye a dolgozatnak az utolsó fejezetben megalkotott társasági adóztatási modell, mely új szemléletű megközelítést ad a vállalkozások adóztatásához.

A szakirodalom tanulmányozása, a lefolytatott vizsgálatok alapján a szerző a következő téziseket fogalmazza meg:

T1: A GDP arányában számolt teljes adóterhelés az ezredfordulót követően minden tagállamban mérséklődött, átlagosan közel 40%-os szintig. A közteherviselési rendszer struktúrája átalakult, a tőkevonzó képesség, versenyképesség megtartása érdekében a **jövedelmet terhelő adók** (elsődlegesen a társasági adóráták) **mérséklődtek**, míg a kiesett adóbevételek pótlásáért a fogyasztásra épülő adók emelkedtek, illetve új, a környezetkárosító tevékenységet sújtó adónemek jelentek meg. Mindemellett a tagállami és/vagy közösségi szolgáltatások fenntartásához növekvő ráfordításokra lenne szükség. Ezt csak növekvő jövedelem-centralizációval lehetne elérni, amely a nemzetközi versenyképességet veszélyeztet. Ez az ellentét az adózás oldaláról egyedül a **hatékonyság növelésével** oldható fel. Erre megoldás a jelenlegi bonyolult és gyakran változó jogszabályi rendszer helyett egy **átlátható, stabil, könnyen számítható szabályrendszer bevezetése**. További lehetőség a tagállamok „**legjobb gyakorlatainak**” tanulmányozása, melyek közül **kiemelendő Észtország, Litvánia és Írország** társasági adóztatása. Az Észtországban és Litvániában különböző módon, de egyaránt alkalmazott nyereség-visszaforgatást támogató szabályok egyedülállóak. Az észt reform alapötlete, hogy **a társasági jövedelem adóztatását áttolják a profit disztribúció idejére**, így a keletkezett nyereség adórátája zéró, mindaddig, míg az osztalékként kifizetésére nem kerül. A litván rendszer már nem ennyire bőkezű, itt csupán egy **fiktív kamatösszeggel csökkenthető a visszaforgatni szándékozott nyereség után fizetendő társasági adóalap**, amit a Központi Bank irányadó kamata alapján kalkulálnak. Ez az összeg kvázi egy piacon felvett hitel után fizetendő kamatterhet helyettesít.

Ezek az újszerű megoldások ösztönző hatással bírnak a vállalkozás és a gazdaság számára, növelik a versenyképességet. Segítenek abban, hogy a vállalkozás eladósodottsága tovább ne növekedjen, inkább javuljon a tőkeereje, ami **növeli a társaság túlélési esélyeit a válság időszakában**. Egy tőkeerős és nyereségesen működő vállalkozás expanziójához már könnyebb és olcsóbb pénzüpi forrást találni.

Írország társasági adórendszerének **veszteség-beszámítási rendszerét** megfontolásra érdemesnek tartom. Egyedülként itt találkozunk olyan lehetőséggel, hogy az üzleti veszteség visszafelé, vagyis az egyel korábbi időszak nyereségével szemben beszámítható, amennyiben a vállalkozás tovább működik. Ez a módszer segít, hogy a **vállalkozások az életciklusból eredő ingadozásokat kiegyenlíthessék**, így a veszteséges időszakok idején is lehetősége nyílik a társaságoknak a korábbi évek befizetett adóiból tartalékhoz jutni.

T2: A társasági adó gazdasági torzításait felmérő vizsgálatok eredményei egyöntetűen azt igazolják, hogy a **2010-ben bevezetett alacsonyabb társasági adórata növeli hazánk esélyét a régiós tőkevonzási versenyben** és arra ösztönözheti a vállalkozásokat, hogy Magyarországon ne csupán kimutassák, hanem be is fektessék a képződött nyereségeiket.

Mivel a tőkekínálat hosszú távon közel tökéletesen rugalmas, viszonylag **kismértékű adóemelés is relatíve nagy negatív hatást gyakorol a tőkeállomány szintjére**. Egy 1%-os társasági adóemelés hatására közel 1%-os mértékben csökkennek a munkabérek, 0,75%-kal a beruházások, 3,96%-kal romlik az adott telephely választásának valószínűsége, 2,9%-kal mérséklődik a külföldi működő tőke elhelyezése az adott országba. Továbbá az átlagos adóterhelés európai 27-es ranglistáján a társasági adócsökkentést megelőzően a 19,5%-os rátával, valamivel az átlag (21,5%) alatt, a 12-ik helyet foglaltuk el. A versenytársakként megjelenő környező országokhoz képest ugyanakkor 2-4%-kal magasabban adóztak a hazánkban működő vállalkozások.

Mindemellett az **adminisztratív terhek csökkenése nélkül a rendszer továbbra is több terhet jelent a vállalkozásoknak, mint maguk a ráták**.

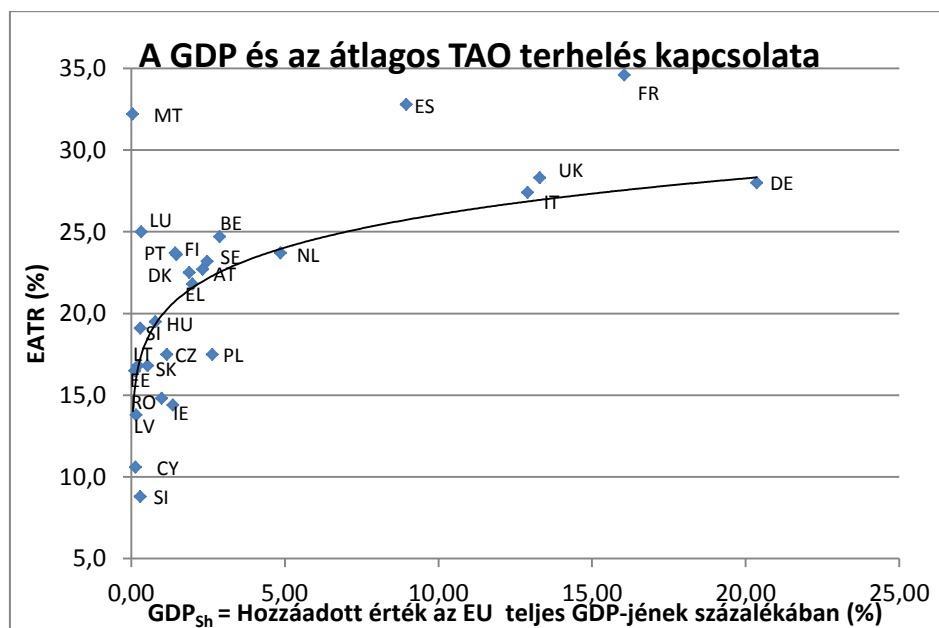
T3: A tényleges társasági adóterhelés mérésére számos módszert találunk a szakirodalomban: makro múltra tekintő, mikro múltra tekintő, mikro előre tekintő módszerek. Az adóterhelést legjobban leíró és összevetésre legalkalmasabb módszer a mikro előre tekintő módszer **EMTR (effektív határadó ráta) és EATR (effektív átlagos adórata) komplex mutatói**. Az EMTR mutató a **tőke költségét** fejezi ki, ami a vállalkozások befektetési döntéseinél használt fontos mérőszám. A különböző helyszíneken megvalósítani tervezett befektetések

összehasonlításakor (hasonló körülményeket feltételezve) a modell alapján, azon a helyszínen, ahol az EMTR vagyis a tőke költsége magasabb, ott várhatóan kevesebb lesz a befektetés. Az adóztatás tehát a tőke költségén gyakorol legnagyobb hatást egy befektetésre.

Ugyanakkor a mutatók számítása bonyolult és számos feltételezéssel bír, ami korlátozza alkalmazhatóságukat.

T4: Az Unió GDP-részarány és a tagállamok átlagos társasági adóterhelése között középerős korreláció (értéke 0,64) mutatható ki. Pontosítva a teljes EU-s GDP-ből kiszakított részarány és az átlagos adóterhelés (EATR) **degresszív összefüggéssel írható le**, melyet matematikailag egy hatványfüggvénnyel tudunk megadni ($EATR = 19,908 \cdot GDP_{Sh}^{0,117}$).

Vagyis a GDP részarányának (GDP_{Sh}) növekedésével növekszik az átlagos adóterhelés is, viszont egyre csökkenő mértékben.

Azokban az országokban a legmagasabb az EATR értéke, amelyek az EU GDP-jéhez több mint 10%-kal járulnak hozzá. Ilyen Franciaország, Nagy-Britannia, Németország és Olaszország.

Magyarország a mezőny közepén helyezkedik el (GDP hozzájárulás 0,79% és EATR 19,5%). A szomszédos országokkal összehasonlítva a GDP-hez való hozzájárulásban csupán Szlovákia gyengébb hozzájárulást képez (0,54%), ugyanakkor esetükben a vizsgált EATR értéke

is alacsonyabb (16,8%). Románia, Lengyelország, Csehország EATR mutatói kedvezőbb képet festenek, így az adóversenyben is előnyösebb helyen szerepelnek hazánkhoz képest.

T5: A társasági jövedelemadó harmonizációs kísérletek célkitűzése hogy a közösségen belüli **tőke szabad áramlását** gátló adminisztrációs terheket csökkentse. Ugyanakkor a jelenleg porondon lévő harmonizációs javaslat mostani formájában csak az **adminisztrációs terhek átrendeződését** jelentené. A mélyebb harmonizáció a Közösség szintjén megjelenő **egységes adóztatási elvek** megfogalmazását igényelné.

T6: A társasági adó harmonizációjára a versenyképes egységes európai piac megteremtése miatt, a GDP növelése érdekében van szükség. Ezt úgy kell megvalósítani, hogy az adórendszer biztosítsa a vállalkozások versenysemleges (egyenlő játékfeltételek) közösségi társasági adóztatását. **Ez csak a teljes harmonizáció mellett teljesíthető egy olyan rendszerrel, amely biztosítja, hogy a tőke azon országba áramoljon, ahol azt hatékonyabban képesek alkalmazni és nem oda, ahol alacsonyabb a tényleges adóterhelés.**

T7: Az eddigi kezdeményezések rávilágítottak arra, hogy csupán az adóalap meghatározására vonatkozó választható szabályrendszer bevezetése továbbra is fenntartja a tagállamok közötti adóversenyt és a célként kitűzött adminisztrációs terhek csökkentésére is csak csekély mértékben nyújt megoldást. A dolgozatban felállított a **gazdasági ágazatok teljesítőképeségével arányos egységes társasági adóztatási rendszer** megoldási irányt jelent erre. A modell olyan adó bevezetését célozza, amely valamennyi tagország összes vállalkozására érvényes, megfelel az egyenlőség és a teljesítőképeség elvének, támogatja a versenyt és az adminisztrációs terheket csökkenti. Ebben a rendszerben minden vállalkozást az ágazatára jellemző jövedelemtermelő képesség átlagához viszonyítottan terhel az adó, így biztosított, hogy a tőke, mint termelési tényező ágazat- és nemzetgazdaságtól független módon megközelítően azonos adókötelezettséget viseljen.

A megfogalmazott hipotézisek és a kutatási eredmények alapján leírt tézisek egybevetését a következő táblázat foglalja össze.

	Hipotézis	Elfogadás	Tézis
1.	Az Európai Unió tagállamaiban a közteherviselési rendszer csapdába került. Egyrészt az adóverseny hatására elvárt, hogy mérséklődjenek az egyes országok GDP arányos adóterhelései, ugyanakkor a tagállami versenyképesség fenntartása növekvő kormányzati ráfordításokat igényelne. A kelepceből kilépni elsődlegesen az adóztatás hatékonyságának növelésével lehet . Továbbá segíthet az egyes tagállamok gyakorlatának megismerése .	✓	A tőkevonzó képesség, versenyképesség megtartása érdekében a jövedelmet terhelő adók mérséklődtek , míg a kiesett adóbevételek pótlásáért a fogyasztásra épülő adók emelkedtek. A Közösségi szolgáltatások fenntartásához növekvő ráfordításokra lenne szükség, ami jövedelemcentralizációval érhető el, de ez a versenyképességet veszélyezteti. Megoldás lehet az adózási hatékonyság növelése. A tagállami legjobb gyakorlatok közül kiemelendő Észtország, Litvánia és Írország társasági adóztatása.
2.	A társasági adóztatás léte belföldön és nemzetközi viszonylatban torzításokat okoz a gazdaságban . A torzítások fő forrása a termelési tényezők közötti jövedelem eltolódás, a profit nemzetközi áthelyezése és a külföldi tőkebefektetés . A társasági adóalap vagy ráta változtatása a tőke és a munka közötti jövedelmek áthelyezéséhez, illetve a befektetések valamint a nyereség tagállamok közötti átcsoportosításához vezet.	✓	Mivel a tőkekínálat hosszú távon közel tökéletesen rugalmas, viszonylag kismértékű adóemelés is relatíve nagy negatív hatást gyakorol a tőkeállomány szintjére . Egy 1%-os társasági adóemelés hatására közel 1%-os mértékben csökkennek a munkabérek, 0,75%-kal a beruházások, 3,96%-kal romlik az adott telephely választásának valószínűsége, 2,9%-kal mérséklődik a külföldi működő tőke elhelyezése az adott országba.
3.	A társasági jövedelemadó és a versenyképesség összefüggéseinek megítéléséhez fontos a tagországok adóterheinek összevethetősége . A tényleges adóterhelést a törvényes adórátán kívül számos egyéb tényező (adóalap meghatározás módszere, kedvezmények köre, stb.) befolyásolja. Az egyes országok eltérő jellemzőkkel bíró adóterhelései nehezen összevethetőek, egységes mérőszámmal korlátozottan jellemezhetőek .	✗	A tényleges társasági adóterhelés mérésére számos módszert találunk a szakirodalomban: makro múltira tekintő, mikro múltira tekintő, mikro előre tekintő módszerek. Az adóterhelést legjobban leíró és összevetésre legalkalmasabb módszer a mikro előre tekintő módszer EMTR és EATR mutatója . Ugyanakkor a mutatók számítása bonyolult és számos feltételezéssel bír, ami korlátozza alkalmazhatóságukat.
4.	A tényleges adóterhelés függ az egyes országok méretétől és gazdasági fejlettségétől. Az egyes országok által megtermelt GDP és az adóterhelés között összefüggés van .	✓	Az Unió GDP-résarány és a tagállamok átlagos társasági adóterhelése között középerős korreláció (értéke 0,64) mutatható ki. Pontosítva a teljes EU-s GDP-ből kiszakított részarány és az átlagos adóterhelés (EATR) degresszív összefüggéssel írható le . Vagyis a GDP részarányának (GDP _{Sh}) növekedésével növekszik az átlagos adóterhelés is, viszont egyre csökkenő mértékben.
5.	Globalizálódó gazdaságunkban, ahol egyre nagyobb számban jelennek meg a kis- és közepes vállalkozások nemzetközi szinten az eltérő nemzeti társasági jövedelemadó rendszerek komplikálják az adózási adminisztrációt, torzítják a vállalkozások versenyfeltételeit . A társasági jövedelemadó-rendszerek mélyebb harmonizációjának kialakításával csökkenthető az adózási adminisztráció .	✗	A harmonizációs kísérletek célkitűzése hogy a közösségen belüli tőke szabad áramlását gátló adminisztrációs terheket csökkentse. Ugyanakkor a jelenleg porondon lévő harmonizációs javaslat jelen formájában csak az adminisztrációs terhek átrendeződését jelentené. A mélyebb harmonizáció a Közösség szintjén megjelenő egységes adóztatási elvek megfogalmazását igényelné.

	Hipotézis	Elfogadás	Tézis
6.	A Közösségen belüli vállalkozások versenyképességére semlegesen ható társasági adóztatás csak a teljes harmonizáció mellett érhető el.	✓	A társasági adó harmonizációjára a versenyképes egységes európai piac megteremtése miatt, a GDP növelése érdekében van szükség. Ezt úgy kell megvalósítani, hogy az adórendszer biztosítsa a vállalkozások versenysemleges (egyenlő játékfeltételek) közösségi társasági adóztatását. Ez csak a teljes harmonizáció mellett teljesíthető egy olyan rendszerrel, amely biztosítja, hogy a tőke azon országba áramoljon, ahol azt hatékonyabban képesek alkalmazni és nem oda, ahol alacsonyabb a tényleges adóterhelés.
7.	A teljes társasági adóharmonizáció megvalósításához új szemléletű adó-megállapítás szükséges , amely feltételezi az országtól és társasági formától független, azonos elvekre épülő társasági adóalap meghatározást egységes adóterhekkel.	✓	Az eddigi kezdeményezések rávilágítottak arra, hogy csupán az adóalap meghatározására vonatkozó választható szabályrendszer bevezetése továbbra is fenntartja a tagállamok közötti adóversenyt és a célként kitűzött adminisztrációs terhek csökkentésére is csak csekély mértékben nyújt megoldást. A gazdasági ágazatok teljesítőképességével arányos egységes társasági adóztatási rendszer megoldási irányt jelent erre.

Forrás: saját szerkesztés a hipotézisvizsgálat eredményei alapján

Megállapítható, hogy a megfogalmazott hét hipotézisből öt került elfogadásra, kettő pedig részleges elfogadásra. Ennek megfelelően a kiinduló feltételezések 71%-a igazolódott.

4. Következtetések és a javaslatok

A doktori értekezés javaslatot ad a 27 tagállam társasági adórendszerének tanulmányozása alapján a legjobb gyakorlatok hazai bevezetésének megfontolására. Ahogy a szerző a tézisek között kiemelte **mérlegelendő Észtország, Litvánia és Írország növekedést ösztönző jellegű társasági adóztatása**. A visszaforgatni szándékozott nyereség alacsonyabb mértékű adóztatása, vagy a társasági jövedelemadó fizetési kötelezettség időbeni kitolása képezik az északiak eszköztárát.

Ezek az újszerű megoldások ösztönző hatással bírnak mind a vállalkozás mind a gazdaság számára, növelik a versenyképességet, **a válság időszakában javítják a társaság túlélési esélyeit**. Egy tőkeerős és nyereségesen működő vállalkozás expanziójához már könnyebb és olcsóbb pénzügyi forrást találni.

Írország társasági adórendszerének **veszteség-beszámítási rendszere** is hatékony módszernek ígérkezhet. Lényege, hogy az üzleti veszteség visszafelé, vagyis az eggyel korábbi időszak nyereségével szembeállítható, így a veszteséges időszakok idején lehetősége nyílik a társaságoknak a korábbi évek befizetett adóiból „transzfert meríteni”. Ezáltal a **vállalkozások életciklusából eredő ingadozások kiegyenlíthetőek**.

A társasági adóztatás gazdaságban okozott torzításait jól szemlélteti a holtteher veszteség, illetve a GDP arányos adminisztrációs terhek nagysága. A kutatások és a felmérések eredményei alapján az ezredforduló végén Európában a **holt teher veszteség mintegy a GDP 4,46%-ra, míg az adminisztrációs teher 10,5%-ra kalkulálható**. Ez Magyarország viszonylatában körülbelül **4.400 milliárd forintot** jelent, ha a 2011-es GDP-t vesszük alapul. Az adózási hatékonyság növelése elengedhetetlen Közösségi feladat. Ezt szolgálnák a kis számú, kevésbé bonyolult és terjedelmes adóbevallások. Továbbá fontos az érvényesíthető adókedvezmények preferenciáit rendezni, ahol megoldható és célszerűbb az adórendszeren kívül, egyéb csatornákon keresztül nyújtani azokat. Az adóadminisztrációs terheken pedig a **stabil, kiszámítható, ritkán változó és könnyen értelmezhető szabályok** tudnak leginkább segíteni.

Az értekezés során a szerző számos társasági adóterhelést mérő módszert mutatott be, majd kiemelte a **tényleges adóterhelés** számbavételének fontosságát. Elsőként, ahogy sejthető, a törvényes és tényleges adóráták összehasonlításánál megjelennek a hatóságok által adott adókedvezmények. Másodikként a tényleges adóterhelések nemzetközi összehasonlítása

rámutat arra, hogy vajon vannak-e lényegesen különböző adóeljárások az azonos jellemzőkkel bíró, de különböző országokban székelő vállalkozások vonatkozásában. A törvényes adóráták között nagy eltéréseket tapasztalhatunk, ugyanakkor a tényleges adóztatáskor ezek a különbségek összezsugorodhatnak vagy megnövekedhetnek. Hiszen a magas törvényes adórátával rendelkező országok csökkenthetik az adóalapot és/vagy könnyíthetik az adóvégrehajtást. A **tényleges társasági adóztatás** vizsgálata rávilágít arra, hogy a **társasági adóverseny** hogyan működik. Általában a **törvényes adókulcs és a tényleges adórátá szorosan korrelál** az EU-ban. Ugyanakkor néhány ország adórendszerében kivételeket vezetett be, amely a korrelációt megtöri. Ezek a diszkrimináló bánásmódok főként a finanszírozások különböző formáihoz vagy a különböző eszköztípusokhoz köthetőek. A régi tagállamokban az immateriális javak a legkedvezőbben adózó eszközök, míg az új tagállamokban a gépek.

A vizsgált időszakban EU szinten a tényleges társasági adórátá szignifikánsan **lefelé irányuló trendjét** figyelhettük meg. Ugyanebben az időszakban a régi és az új EU tagállamok tényleges adóterhelése közötti különbség majdnem megháromszorozódott, főként az új tagállamok csatlakozást követően végrehajtott fokozott adóvágásai miatt. Továbbá, miközben a régi tagállamok között a tényleges adórátá szórása szignifikánsan csökkent, addig az új tagállamok esetében változatlan maradt. Ugyanakkor az EU15-ök adóztatása magasabb konszolidáltságot mutat, miközben az új tagállamoknál az adópolitika többszöri megváltoztatását tapasztaljuk.

Átlagosan vizsgálva, **az EU tényleges adóterhelése nem csökkent olyan mértékben, mint a társasági adóráták**. A tőkekedvezmények szűkítése mellett az eredményeket néhány országban a társasági adórendszer jelentős átalakítása és az ösztönzők eltörlése befolyásolja.

A **vállalkozások versenyképességét** a kormányzat jövedelem-újraelosztási és gazdaság szervező intézkedései, a fiskális politika adó- és vámszabályozásai, a monetáris politika kamat- és árfolyamváltozásai befolyásolják. A szerző véleménye szerint a kormányzat, illetve az e fölé rendelt EU Bizottság feladata ebben az **egységes adóztatási elvek, a megfelelő szabályozási környezet kialakítása**, mely egyenlő feltételeket biztosít a versenyben résztvevők számára.

A gondolatsornak a társasági adóztatás szabályaira való szűkítése azt jelenti, hogy egy egységesen szabályozott társasági adórendszer a vállalkozások versenyképességét elősegítheti. Mindenképpen elvárt, hogy a tagállamok adószabályai ne akadályozzák, torzítsák a négy szabadságelv biztosítását (az áruk, szolgáltatások, a munkaerő, és a tőke szabad

mozgását). Jelenleg az országoként eltérő jövedelemadó szabályok még országon belül sem biztosítják a vállalkozások egységes adóterhelését. A vállalati méret, elhelyezkedés, tevékenységi kör, stb. sokszor lehetőséget biztosít megkülönböztetésre. Ezért a dolgozat készítője fontosnak tartja az olyan adózási szempontú **környezet** megteremtését, amely a vállalati versenyképességet **semlegesen befolyásolja**. Ez nem az adómentességet jelenti, hanem az egységes adóterhelés biztosítását valamennyi vállalat számára.

Ezek alapján a dolgozat azt célozta meg, hogy vizsgálja és feltárja a társasági adóztatás vállalkozásokra és a versenyképességre gyakorolt hatását, illetve kutassa, hogyan lehetne olyan adóztatási környezetet megteremteni, ami egy adott térség vállalatainak működését egységesen terheli, vagyis a versenyképességükre semlegesen hat.

Az értékezés gyakorlati értékét a megfogalmazott és felépített, a teljes harmonizációt biztosító **a gazdasági ágazatok teljesítőképességével arányos, egységes társasági adóztatási rendszer modellje adja**. A szerző az **egyenlőségi elvet** preferálja, vagyis a törekvése az, hogy minden vállalat – akár külföldön, akár belföldön szerzett jövedelmét tekintve – azonosan adózzon, ugyanakkora együttes adóterhet viseljen. Egy ilyen működő rendszer semlegesíti azokat az eszközöket, amelyekhez az egyes országok kormányai a befektetések csábítása érdekében (pl. adókedvezmény, alacsony adókulcs stb.) folyamodnak. Ugyanakkor megszünteti a nemzetközi vállalatoknak azt a típusú törekvését, hogy befektetéseiket, és profitjukat valós vagy virtuális módon átcsoportosítsák az érdekeltségükbe tartozó országok között az adóoptimalizálás jegyében.

Másik oldalról, ha valaki külföldön vállalkozik, akkor az ottani versenyfeltételek között kell helytállnia. Egyenlő versenyfeltételekkel pedig csak akkor szembesül, ha ugyanolyan gazdasági, társadalmi, politikai, munkajogi stb. keretrendszerben tevékenykedhet, mint a versenytársai külföldön és belföldön egyaránt. Ez pedig megköveteli, hogy a társasági adójogi feltételek közelítsenek egymáshoz, sőt ideális esetben teljesen azonosak legyenek, máskülönben a vállalkozó versenyképességére hatást gyakorol az adórendszerek eltérése.

A versenysemleges társasági adózás megvalósításához a szerző olyan rendszer bevezetését javasolja, amely megfelel a következő kritériumoknak:

- **valamennyi tagországra kötelezően érvényes,**
- **valamennyi vállalkozásra érvényes** függetlenül méretétől és gazdasági tevékenységének helyszínétől,
- megfelel a **teljesítőképesség elvének**, amelynek jellemzője, hogy minden adókötelezett azonos adóterhet visel, a jövedelem származási helyétől függetlenül,

- **könnyen számítható, szabályai átláthatók,**
- **a versenyt támogatja**, de azt nem torzítja és segíti a feltételeket összemérni,
- figyelmen kívül hagyja a még nem egységes számviteli számbavételt és nem képez újabb számbavételi előírásokat,
- olyan adóalapra vonatkozik, amelynek meghatározása jelenleg is egységesen történik,
- nem vezet a tagállamok jelentős mértékű bevételekieséséhez,
- nem célja a vállalkozások adóterheit csökkenteni, a társaságok számára az előnyt a szabályok betartásával járó megfelelési költségek csökkenése eredményezi,
- nem ad lehetőséget adókikerülésre, új adócsalási módszerek kiépülésére.

A javasolt modell úgy jut el adott vállalkozás társasági adó alapjához (nettó működési eredményéhez), hogy egy elvárt nyereséghányaddal (β) korrigálja a vállalat által realizált árbevételt. Az elvárt nyereséghányadot a nemzetközi statisztikákból nyert ágazati nettó működési eredmény (NOS) és a bruttó kibocsátás (GO) hányadosa fejezi ki.

Mivel ágazatonként eltérő a vállalkozások által felhasznált termelési tényezők nagysága és ebből eredően a nyereség hányada, ezért egy „egységesen korrekt” társasági adókulcsot csak akkor tudunk az adószámítás során alkalmazni, ha az adóalap meghatározása folyamán figyelembe vesszük a gazdasági ágak közötti differenciákat. Ez azt jelenti, hogy az elvárt nyereséghányadot valamennyi nemzetgazdasági ágra megképezzük.

Az ágazati szintű mutatószám segít abban, hogy nemzetgazdaságtól függetlenül tudjuk a vállalkozások eredményét vizsgálni. A szerző feltételezi, hogy az azonos ágazatban tevékenykedő vállalkozások hasonló költségviszonyok mellett gazdálkodnak és hasonló nyereséghányadot érnek el. Ettől eltérő helyzet csak rövid távon állhat fenn, hiszen a verseny kirekeszti a kevésbé hatékonyan gazdálkodó vállalkozásokat a piacról.

A vállalkozás tevékenységének megfelelő ágazati nyereséghányad és a realizált árbevételének szorzataként meg tudjuk határozni a társasági adóalapot, amelyet a Közösségi egységes adókulcs terhel.

A módszer legnagyobb **előnye**, hogy rendkívül gyorsan kalkulálható. Továbbá segít az adott iparágban tevékenykedő vállalkozások eredményét összemérni, támogatja a hatékonyság növelést, átláthatóságot biztosít.

Ez az elvárt adóként működő rendszer képes biztosítani a versenysemleges adóztatást, kvázi hasonlóan épül be, mint az általános forgalmi adó az adótervezésbe. Így a vállalkozások telephely döntéseinél az ország melletti választás indoka ténylegesen az adott helyszínen

biztosított környezeti feltételek, termelési tényezők minőségét fogja mutatni és nem befolyásolja a társasági jövedelemadó terhelés.

Az öt év statisztikai adatai alapján folytatott számítások rávilágítottak arra, hogy egy 10%-os ráta mellett az összes adóbevétel változatlansága biztosítható. A vizsgálatba bevont 14 ország közül négy jár vesztesen az öt év összesített adóbevételeinek tekintetében, míg a többi tagállam többlettel zárna (szemben a korábban vizsgált rendszerekhez képest). A legnagyobb vesztesek Dánia, Csehország és Hollandia, míg a legnagyobb nyertesek Lengyelország, Ausztria és hazánk. Amennyiben valamennyi tagállamra biztosítani akarjuk a nyertes pozíciót, ahhoz ennél jóval magasabb, 14% körüli adókulccsal kell a kalkulálni, ami indokolatlanul megnövelné a vállalkozások adóterhelését, így ez nem javasolt.

10% társasági adórátá mellett a korrigált ágazati terhelés maximuma 4,35%, míg minimuma 0,03%, átlaga 1,43%. A ráták ágazatonkénti vizsgálata tükrözi, hogy a jövedelemképződés az átlaghoz képest hol jön létre alacsonyabb vagy magasabb termelő felhasználás, munkaerő és állóeszköz lekötés, vagyis költséghányad mellett. Az átlaghoz képest tizenkét ágban magasabb az adóterhelés, míg nyolc ágban alacsonyabb. A legnagyobb változást az adminisztratív szolgáltatások és feldolgozóipar közel 10%-os ráta csökkenésében, míg a vízellátás 28%-os kulcs növekedésében figyelhetjük meg a 2009-es évről 2010-re.

A modell számításai alapján Hollandiában és Olaszországban a nemzetgazdasági ágak kevesebb adót fizetnek be, mint azt teljesítőképességük megengedné. Ezt igazolja, hogy a kalkuláció alapján csupán 10%-kal estek vissza az adóbevételek, addig a tény adatok alapján 39%-os zuhanást olvashatunk le.

További vizsgálatokkal elemezhető, hogy az egyes szektorok a teherviselő képességükhöz képest hogyan járulnak hozzá a költségvetés bevételeihez. Ez segítséget adhat továbbá a célzottabb támogatási politika kialakításához, az adóterhelés egységesebb kialakításához.

5. A szerzőnek az értekezés témaköréhez kapcsolódó publikációi

Az értekezés témaköréhez kapcsolódó, külföldi kiadványban megjelent szakkikkek, tanulmányok:

1. Hajdu Emese: **The situation of smes and their possibility to finance in Hungary**, 3rd International Conference for Young Researchers, University of Szent István, Gödöllő, Hungary, 28-29 September 2004, pp 189-196., ISBN: 963 9483 42 5
2. Hajdu Emese: **Possibilities of Western – Transdanubia Region and Burgenland in the European economic area**, 5th International conference of PhD students, University of Miskolc, Hungary, 14-20 August 2005, pp 71-76, ISBN: 963 661 676 0
3. Hajdu Emese: **Microfinance experience in Europe**, 4th International Conference for Young Researchers of Economics, University of Szent István, Gödöllő, Hungary, 2-4 Oktober 2006, pp 64-68., ISBN: 963 9483 68 0

Az értekezés témaköréhez kapcsolódó, Magyarországon megjelent szakkikkek, tanulmányok:

1. Hajdu Emese: **Adójogi, pénzügyi jogi és számviteli ismeretek**, társszerző, 14-15. fejezet, Mobil Kiadó és Grafikai Stúdió Kft., Budapest 2006, pp 367-392. (szerzők: Dr. Vágyi Ferenc Róbert, Németh Márta, Polyák Imre, Szilágyi Miklósné), ISBN: 963 7492 42 9
2. Hajdu Emese: **KKV-k növekedésének és teljesítményének kérdései**, Tudomány Napi Konferencia, NYME-KTK, Sopron, 2008. november 3., ISBN: 978 963 9883 25 3
3. Hajdu Emese: **Az adóztatás, mint versenyképességi tényező vizsgálata Magyarországon és az Európai Unió vonatkozásában**, INNOVÁCIÓ, VERSENYKÉPESSÉG, KKV-k konferencia, Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár 2010. november 5-én, pp 142-152., ISBN: 978 963 9558 99 1
4. Hajdu Emese: **A tényleges társasági adóterhelés mérése és trendje az Európai Unióban**, „Változó környezet – innovatív stratégiák” Nemzetközi tudományos konferencia a Tudomány Ünnepe alkalmából, NYME-KTK, Sopron 2011. november 2. pp 126., ISBN 978 963 9883 84 0
5. Hajdu Emese: **A tényleges társasági adóterhelés mérése és trendjei az Európai Unióban**, Gazdaság és Társadalom, Journal of Economy & Society 2012. különszám, Sopron, 2012, pp. 132-155, ISSN: 0865 7823

Külföldi és hazai konferencia előadások:

1. Hajdu Emese: **Conditions and financial problems in Hungarian agriculture approaching to the EU joining**, International Symposium „Specialisation, Integration and Development”, Babes-Bolyai University, Cluj-Napoca, 14-15 November 2003, pp 228-233., ISBN973 86547 4 2
2. Hajdu Emese-Huszár Lilla- Dr. Lentner Csaba: **A magyar agrárszektor finanszírozási sajátosságai az EU csatlakozás előtt**, IX. Nemzetközi Agrárökonómiai Napok, Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös, 2004. márc. 25-26., pp 14. (lektorált kötet)
3. Hajdu Emese: **Kis- és középvállalkozások finanszírozási lehetőségei és azok várható változásai**, Menedzsment és marketing kihívások a regionális agrárgazdasági- és vidékfejlesztésben, WEU Nemzetközi Konferencia, NYME MÉK, Mosonmagyaróvár, 2004. máj. 06-07., pp 32, ISBN: 963 9364 39 8
4. Hajdu Emese- Palanca Attila- Dr. Tatay Tibor: **Uniós támogatások – lehetőségek?** 1. Soproni Nemzetközi Turizmusmarketing Konferencia, Sopron 2004. nov. 11-12., ISBN 963 9364 46 0
5. Hajdu Emese- Dr. Tatay Tibor: **Kis- és középvállalkozások növekedésének finanszírozási kérdései**, Fiala regionalisták IV. országos konferenciája, Győr 2004. nov. 13-14., ISBN: 963 9052 43 4
6. Hajdu Emese- Farmasi Attila – Dr- Tatay Tibor: **Private equity sector in Hungary**, „Lumea Financiara Prezent Si Perspective” International Conference, Babes-Bolyai University, Cluj-Napoca 12-14 November 2004, pp 178-183
7. Hajdu Emese: **Az állam szerepvállalása a kockázatitőke- finanszírozásban**, OTDK PhD szekció, NYME – KTK Sopron, 2005. ápr. 27-29., ISBN: 963 9364 53 5
8. Hajdu Emese – Dr. Tatay Tibor: **Hitelfelvétel – deviza vagy forint**, „Átalakulási folyamatok Közép-Európában”, Széchenyi István Egyetem Multidiszciplináris Társadalomtudományi Doktori Iskola és Európa-tanulmányi Központ, Győr 2005. december 2-3.
9. Hajdu Emese- Kovács Tamás – Dr. habil Lentner Csaba: **Regionális garanciaszövetkezetek hatása a régiók fejlődésére, különös tekintettel a Nyugat-Dunántúli Garanciaszövetkezet tapasztalataira**, „Átalakulási folyamatok Közép-Európában”, Széchenyi István Egyetem Multidiszciplináris Társadalomtudományi Doktori Iskola és Európa-tanulmányi Központ, Győr 2005. december 2-3., ISSN 1787-9698
10. Hajdu Emese- Kovács Tamás – Dr. habil Lentner Csaba: **A regionális garanciaszövetkezetek működése és lehetőségei, különös tekintettel a nyugat-dunántúli**

garanciaszövetkezet tapasztalataira, X. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok, Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös 2006. március 30-31., ISBN: 963 229 623 0

11. Hajdu Emese – Dr. Tatay Tibor: **A mikrohitelzés jelentősége a regionális fejlődés elősegítésében**, Fiatal regionalisták V. országos konferenciájára - „Tudásmenedzsment és a hálózatok regionalitása”, Széchenyi István Egyetem Multidiszciplináris Társadalomtudományi Doktori Iskola és Európa-tanulmányi Központ, Győr, 2006. november 10-11.

Egyéb publikációk:

1. Hajdu Emese- Kovács Tamás – Dr. habil Lentner Csaba: **A hazai regionális garanciaszövetkezetek szerepe a vállalkozások finanszírozásában**, Gazdálkodás 2006. 3. 50. évfolyam, ISSN: 0046-5518
2. Hajdu Emese: **Cégalapítás és adózás Szlovéniában**, 2007. október www.adozona.hu honlapon megjelent
3. Hajdu Emese: **Hogyan adóznak és alapítanak céget a csehek**, www.adozona.hu honlapon megjelent, 2007. november 06.
4. Hajdu Emese: **EKHO – Egyszerűsített közteherviselési hozzájárulás**, www.adozona.hu honlapon megjelent 2007. április 5.
5. Hajdu Emese – Farmasi Attila – Dr. Tatay Tibor: **A pénz nem boldogít**, Entrepreneur – Az üzlettárs 2007. március
6. Hajdu Emese: **Mi lesz egyszerűbb és mi szigorúbb az ekhozóknak 2008-ban**, www.adozona.hu honlapon megjelent 2008.
7. Hajdu Emese: **KKV-k növekedésének és teljesítményének kérdései**, Tudomány Napi Konferencia, 2008. november 3.
8. Hajdu Emese: **A pénzügyi válság hatásai és a kilábalás**, Agrártámogatások és pályázatok cserélhető lapos kézikönyv részlete, 2008. december RAABE Kiadó, ISBN: 963 9600 01 6
9. Hajdu Emese: **TB változások a 2009-es évben**, Agrártámogatások és pályázatok cserélhető lapos kézikönyv részlete, 2009. április RAABE Kiadó, ISBN: 963 9600 01 6
10. Hajdu Emese – Dr. Tatay Tibor: **Agrárvállalkozások növekedésének finanszírozási kérdései**, Agrártámogatások és pályázatok cserélhető lapos kézikönyv részlete, 2009. szeptember RAABE Kiadó, ISBN: 963 9600 01 6